

ne idéznünk ahhoz, hogy tényszerűen bizonyítsuk: kiüresedett tartalma van már a „fiatal irodalom” létjogosultságát megkérdőjelező vitáknak, az arra érdemes művek és alkotóik „az egységes képbe, az egész mai magyar irodalom értékrendjébe illeszkednek bele; elemzésük, minősítésük is ebben a marxista mértékrendben kell hogy fogadjon.” Agárdi reálisan ítéli meg helyzetüket, amikor ezt írja: „Van még mit tanulniuk életismeret, történelmi tapasztalatok, formateremtő műgond, eleven realista valóságábrázolás, társadalmi lényeglátás terén. De azt mechanikusan bírálni aligha lenne értelme, jelenleg többnyire elsősorban morális-érzelmi, s némileg elvontan történelmi-intellektuális megközelítésből élük át korunkat; hogy művészileg ezen a szalon kötődnek a szocializmushoz, s ebből a megközelítésből bírálják azt, amit idegennek tartanak tőle”.

Összefoglalásként csak megerősíthetjük a fentebb mondottakat: a kötet jól tükrözi a valós helyzetet, miszerint az irodalom fő vonulata szocialista eszmeiségű, építőmunkánk alapvető, központi kérdéseit ragadja meg, ösztönzi perspektivikus céljaink megvalósulását, az emberi szabadság kiteljesedését. Végső soron ettől lesz elkötelezett, pártos, ez a mértéke a népiség, a realizmus hiteles jelenlétének is, akárhogy vitatják a kritikusok — és sokszor a írók maguk is — e kategóriák fo-

galomváltozásait. Szabolcsi Miklós megjegyzéséből joggal hallik ki az önkritikus elégedetlenség: „Mi, kritikusok sem vagyunk elég biztosak a valóság, a társadalmi folyamatok megrajzolásában és értékelésében... Aránylag keveset írtunk folyamatelemző, a műveket a valósághoz mérő írásokat.”

Van persze útvesztés, zsákutca jócskán magában az irodalomban is, és mindkét területre — az alkotásra és a kritikára — egyaránt érvényes a politika „elvárása”, hogy társadalmunk változásait követve „ne elégedjenek meg a felszínes általánosítással, hanem hatoljanak még jobban a jelenségek mélyére. Az emberiség sorskérdéseiben népünk törekvéseivel és állásfoglalásával összhangban a béke, a haladás ügyét támogassák. Ne a múlt divatot kövessék, ne a befelé fordulást válasszák, hanem szocializmust építő népünk múltjának és jelenének, örömeinek és gondjainak bemutatásával segítsék elő fejlődésünket, az értelmes közösségi élet kialakítását. Társadalmunk támogatja az irodalmat, a művészeteket, ugyanakkor joggal elvárja az íróktól, művészekről, hogy még több színvonalas alkotással fejezzék ki szocialista törekvéseinket, a valóság hű, művészi ábrázolásával gazdagítsák életünket.”

(Kossuth, 1979.)

Csongrády Béla

Gondolatok Czakó Gábor műveiről

Szociális élményérzékenység, szociográfiai hitel, oknyomozó következetesség jellemzi Czakó Gábor eddig megjelent műveit. A primér élmények szokatlan gazdagsága, változatossága tűnik föl, ha könyveinek témáin végigpásztázunk. Egyetemisták, munkások, parasztok, művészek, sarlatánok, tanárok életvitelét, mikro- és makrokörnyezetüket ábrázolja. Három nagy alapproblémát jár körül: a deviáns magatartás kialakulásának társadalmi gyökereit tapintja ki; a morál devalválódásáról vall; a hamis tudat által hitelesített szokásjogrendszer, s a tiszta moralitás nevében föllépő ifjú titánok, modern messiások összeütközéséről szól.

Az albérleti pokol jellemtorzító üstje intenzíven foglalkoztatja *A szoba* című regényében, s az *Indulatos jelentések* riport-szociográfiáiban. *A szoba* nyersen, de hitelesen megformált alakjai a városi életforma peremvidékére szorult munkásemberek. A főszereplő szerelmespár őszinte idillje zátonyra fut a lakáshiány nyomán kialakult kényszerhelyzet-sorozaton. Ahhoz, hogy hozzájuthassanak egy viszonylag elfogadható zughoz, részt kell venniük a házigazda aljas manőverében, aki erőszakosan megszerzi a nagyobb lakást magatehetetlen, beteg anyjától, a kisebbet az idős asszony ápolási gondjaival együtt átjátssza az albérloknek. Az eltartási szerződés intézményesített antihumánus kényszerkapcsolata gátlástalan dúvaddá, látens bűnözővé formálja a jó szándékú, félszeg főhóst. A démoni kísértővé duzzadt lakás megszerzéséért folytatott harcban elveszíti a harmonikus létezés lehetőségét, korábbi, viszonylag tiszta, erkölcsös lényét. Czakó az *Emberkert* című kötetének novelláiban, meseparaboláiban, de elsősorban az *Indulatos jelentések* szociográfiaiáiban bizonyítja, hogy az antiszociális viselkedési, létezési formák kialakulásának fő oka az említett térhiány. Az ötvenes évek mulasztásait kell még most is törleszteniünk, a lakásépítés még mindig nem közelíti meg a demográfiai robbanás ütemét, az erőszakolt centralizáció és ipartelepítés következtében még mindig túl erős az áramlás Budapest felé. Felemás, tiltó rendeletekkel pedig nem sikerült — nem is sikerülhetett — gátat vetni a huszadik századi népvándorlásnak, bizonyítja az író. Valóban indulatos, de hiteles Czakó helyzetjelentése: az albérlet, az uzsora, a szocializmusban létező kizsákmányolás intézményesített formája, a deviáns viselkedés kialakulásának egyik bölcsője.

Az író izgató másik alapprobléma napjaink erkölcsének vizsgálata. Siralmas következtetéseket kell levonnia kérdőívek, beszélgetések eredményeit értékelve: eltöröltük a vallási morál szigoró normáit, de nem sikerült újat adni helyettük, nem csoda, hogy a munka megbecsülése és tisztelete is halódik az emberekben

a felemás erkölcsiség bizonytalanságot szült az új generációban, ezért is oly gyakoriak körükben a deviáns megnyilvánulások. Rendbontónak ítéli a köztudat *A megváltó* című parabolisztikus regény főhősét is. A szuggesztív, tehetséges fiatal beaténekes tudatosan szembefordul a hagyományos és az új, eklektikus-felemás morállal egyaránt. A „megváltó” a tisztakezü, új nemzedék kiemelkedő alakja, anarchisztikus formában tagadja meg az apák-nagyapák örökségét. A megváltó alakja sajátos prizmatikon keresztül mutatkozik meg, fejezetenként más epizód szereplő kamerájával látjuk újra, meg újra visszaforgatva az eseményeket. Az átmeneti kor súlyos visszasságai, tragédiateremtő buktatói kristályosodnak ki a különböző életsorsokból. Siralmas a leltár, a regény értelmiségi, munkás-paraszt, hivatalnok hősei — a megváltó kivételével — mind elhibázták valahol az életüket, kisebb-nagyobb bűnökért vezekelnek. Paradox, hogy ennek ellenére ők ítélkeznek a főhős fölött, társadalmi normáktól eltérő, saját törvényeket teremtő — azaz deviáns elemként kezelik. Pedig egyértelmű, hogy a meggondolatlan ifjú titán mindnyájuknál különb.

Czakó Gábor legérettebb regényeiben a falu, a vidék hiteles ábrázolására vállalkozott. A *Csata minden áldott nap* a felnőtté érlelődés első fázisát kíséri figyelemmel egy falu gyermekeinek egyáltalán nem játékos háborúskodása közben. Kitűnő lélektani érzékkel ábrázolja az ötvenes évek nyomasztó légkörében élő gyermekek belső világát. A felnőtté válástól látott magatartásmodellek nagy részület szolgálalküvé, vezérüket pedig valóságos miniführerré teszi. *Bükkös Ernő*, az epileptikus, pszichopata hajlamú, ceszarománias kisfiú egy egész falu gyermekseréglétét terrorizálja, mindaddig, amíg meg nem érkezik a kis megváltó, *Balzsam Zoltán*, aki megtöri a „kis” személyi kultuszt. A gyermekháborúba gyakran bevillan az ötvenes évek magyar falujának felnőttvilága. A mű pontosan modellezi háfalom és egyén korabeli viszonyát. *Balzsam* Czakó első olyan hőse, aki következetesen vállalt megváltószerepét győztesen végigviszi, s elfogadtatja a közösséggel saját magasabbrendű morálját.

Még erősebben példázati sugallatú, s immár kiforrott alkotás *Az iskolavár* című regény. Jellegzetesen parabolisztikus a kiindulópont: zárt környezetbe idegen érkezik, új pedagógust üdvözölnek az egykori várbán, jelenlegi nevelőotthonban. Hamarosan kiderül, hogy a korhű díszletek között feudális hatalmi rendszer működik. A piramis csúcsán áll az igazgató, jóvalis vidéki zsarnok, alattvalói, beosztottai az ő elveit szolgálják. Az író a nevelőotthon életében eddig példátlan eset intenzitásába sűríti az évek óta feszülő konfliktusokat: diáklázadás tör ki. Ami még példátlanabb: győzelemre is jut, a ifjú tanár ugyanis a diákok mellé áll. Az író kitűnően ismeri az iskolák,

nevelőotthonok légkörét. Panoptikumában brutális igazgató, kedélyes, bogaras öreg pedagógusok, férjvadász tanárnők egyaránt szerepelnek. A hatalmi hierarchia száalai az iskola falán is túlbujránzanak. A direktorról sejtjük, hogy mint annyian mások is, ő is fölfelé bukik. Mindegy hogyan, de rendet tartott a portáján, amíg az igazi vétkes, a bajkeverő, diákokkal paktáló ifjú titán meg nem érkezett. Az iskolai—kisvárosi—megyei maffia szemében a fiatal tanár az igazi deviáns elem, aki törvényen kívülre válik az erkölcsös ember álláspontjának védelme során.

Eddigi műveinek mintegy summázata a *Várkonyi krónika* című hagyományos nagyregény. Ironikus kép ez a magyar faluról, amely napjaink társadalmának is kiváló modellje. Ismeretlen fiatalember, Gutisgál László érkezik a képzeletbeli, abszolút magyar községbe, mint kiderült megboldogult apáinak szelleme vezérelte ide.

Várkonyban élő anyjának három megboldogult, s egyetlen élő szeretője közül elővileg bármelyik lehet az apja. Az állandóan kísértő, jelenlevő holt „apák”, s az élő úgy döntenek, hogy a maguk módján közösen irányítják a gyerek sorsát a földi-földöntúli világból. Az élő apa, a megkeseredett öreg földalatti mozgalom kiássa a csatabárdot a többszörösen korrump, csaló tanácselnök ellen, a fiú, a legifjabb generáció érdekében, s azért hogy megakadályozza a falu végleges elnéptelenedését. A „földjelentgetővé” zülölt-kicsinyesedett egykori hős nimbusza föltámad, végre jó ügy érdekében zsarolja az elnököt. A helyi hatalom fogcsikorgatva bár, de kénytelen munkát és letelepedési engedélyt adni a fiataloknak, a város periferiájáról menekülőknél, de súlyos visszavágásra készül. A párbaj halálos döntetlennel végződik, a negyedik apa is távozik az élők sorából. Immár piederesztálra emelhetik azok, akik korábban az elveszejtésére törtek, s kénytelenek öröksége szellemében tovább dolgozni. De a „gyerek” a csábító ajánlatok, a megszorodott szellematyák könyörgése ellenére sem kér az ünneplésből, elmenekül Várkonyból a lánnyal, aki őt, s nem a „hős mártír” utódját szereti.

A Várkonyi-krónika vérbő, ironikus, filozofikus nagyregény, és annak persziflázsa, paródiája, ugyanakkor ízes, falusi történet is. Czakó elnéző szeretettel — vagy gyilkos humorral megtanult ironizálni saját korábbi vesszőparipáival is. Anakronisztikussá, komikussá színeződnek például a regényben föltűnő „megváltók”. Czakó némi öngúnnyal ábrázolja a mindenbe belekotnyeleskedő, koros író, aki „belelkesedik a megtisztító falusi életért”, s kissé becsipetten lelkiismeret-vizsgálatra inti a várkonyiakat, de csak tömegverekedést idéz elő. A jó szándékú, hőzöngő, renitenskedő maszek, a „filozofálgató” falusi kocsmáros — kitűnő figura. Sajátos mitológiát teremt meg élet és halál összefonódásáról, hagyomány és

modernség összebékítéséről, s egyúttal ki is figurázza ezt a mitológiát. A tehetséges-átlagos főhős, Gutisgál Laci, a tisztakezű-nemzedék képviselője is megkapja a maga fricskáját és fölmentését.

Czakó indulatos jelentések írásán, zöldfülű megváltók megértésén át jutott el a „krónika” bölcs, derűs, ironikus világnézeti szintéziséig. Hagyományos formában megírt műveinek hatalmas élményanyaga sejteti a továbbírható témákban rejlő ígéretet, az író határtalan kifutási lehetőségeit.

Pósa Zoltán

Márkus István:

Nagykőrös

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

Márkus István könyvét kétfelől is meg lehet közelíteni. Kínálkozik egyik szempontként és támpontként maga a sorozat, amelyben megjelent; a másiknak a szerző pályafutása. Mindkettőnek több köze, érintkezési pontja van Erdei Ferencel, s ez korántsem véletlen. Ma már egyszerűen nem lehet magyar szociográfiáról fakultatúsról beszélni Erdei Ferenc említése nélkül. Márkus István nem csupán mesterének vallja, de ennek a könyvnek a születése, alapkonceptiója is Erdei Ferencnek és Majláth Jolánnak köszönhető. Mindezt maga a szerző mondja el az utószóban a hála és a tanítványi tisztelet hangján. Hogy miért fontos ez? Mert ez a könyv legnagyobb erénye, mint ahogyan a szerző „privát szerencséje” is az, hogy egyetemista korában (1940-ben) bekapcsolódhatott a nagy társadalomtudós kutatásaiba, az ő irányításával ismerkedhetett meg Nagykorös tanyavilágával (a könyv első fele lényegében ezeket a kutatásokat és élményeket dolgozza fel).

Ha egyetlen mondatban próbálnánk összefoglalni a könyv lényegét, akkor Márkus István előző kötetének a címével summázhatnánk: *Kifelé a feudálisumból*. Hosszú és gyötrelmes ez az út, egy-szersmint ellentmondásos. Először 1940—41-ben járt a szociográfus a hatalmas tanyavilággal rendelkező alföldi mezővárosban, amikor még érintetlenül éltek a több évszázad alatt kialakult termelési hagyományok, társadalmi szokások és normák. Kétségtelen, hogy a könyv legkidolgozottabb és legizgalmasabb része is ez. Olyan történelmi pillanatfelvétel, amely ma már megismételhetetlen. Akkor, 1940-ben még az érdekelte a szerző, hogy hogyan alakult ki a tanyarendszer, melyek voltak azok a gazdasági és történelmi erők, amelyek arra kényszerítették